

Literature Research Quarterly

Vol. 12, No. 1,

Spring 2024

pp. 161-189

Original Article

A Comparative Study of Trauma in *Ulysses of Baghdad* by Eric-Emmanuel Schmitt and *Nocturnal Harmony of Woods Orchestra* by Reza Ghasemi

**Vahid Nejad Mohammad^{1*}, Mohammad Mohammadi Aghdash²,
Golchehreh Moradi Bastani³**

1. Associate Professor of the Department of French Language and Literature, Tabriz University, Iran
2. Associate Professor of the Department of French Language and Literature, Tabriz University, Iran
3. PhD Candidate of French literature, Tabriz University, Iran

Received date: 2024.02.21

Accepted date: 2024.06.14

Abstract

In the present study, the issue of trauma in *Ulysses of Baghdad*, written by Eric Emmanuel Schmidt and the *Nocturnal Harmony of Woods Orchestra*, written by Reza Ghasemi, have been investigated. In both stories, the reader witnesses the migration of the main character of the story. The main character of *Ulysses of Baghdad*, Saad, decides to emigrate in order to escape the civil war of citizenship, and in the *Nocturnal Harmony of Woods Orchestra* that portrays a hyper-realistic narrative of Yadullah's migration, we are looking for the reason for migration and the damages caused by it. Trauma or psychosis following a psychological injury that usually occurs to a person in childhood can have irreparable consequences that are very difficult and even impossible to treat. Migration, especially if it is unwanted, can result in a traumatic injury that sometimes causes multiple tears, feelings of depression, emptiness, loneliness and disorder. A person who experiences migration faces a new world in which many principles and boundaries will change. This comparative study shows that migration, whether voluntary or

* Corresponding Author's E-mail: va_nejad77@yahoo.fr

© 2024 The Author(s). Published by TMU Press. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

forced, can have traumatic consequences and transform a person's identity, how it is represented in these works, and how it affects the experiences and relationships of the characters. Also, a narrative of migration, whether realistic or meta-realistic, leads to confusion in the writing and the structure of the story, which indicate a traumatic narrative. Moreover, in this research, we will examine the concept of trauma in two literary works by Eric Emanuel Schmidt and Reza Ghasemi, and we will compare the methods depicted in each of them. The results of this study show that both novels depict trauma as a complex and multifaceted phenomenon that affects people's lives in different ways, and on the other hand, the representation of trauma in each novel is unique and the cultural and historical context are reflected in the relevant works.

Keywords: Trauma; Schmitt; migration; meta-reality; mental injuries; Reza Ghasemi.

Research Background

Migration, a phenomenon as ancient as human history, has become increasingly significant in the contemporary global landscape. It presents a complex tapestry of challenges and opportunities, both for the migrants and the societies they join or leave behind. The literature on migration explores the multifaceted experiences of migrants, delving into the psychological, social, and cultural ramifications of leaving one's homeland. It often highlights the duality of loss and gain, the interplay between the past and the present, and the construction of new identities amidst the remnants of the old.

Migration is a dynamic force shaping human societies, which has been a constant struggle throughout history. Today, it stands at the forefront of global attention due to its profound impact on nations and individuals alike. This research traces the evolution of migration from a historical perspective, examining the push and pull factors that have influenced human movement over the centuries. It delves into the socio-economic, political, and environmental reasons that compel individuals to leave their homelands, and the implications these movements have for countries of origin and destination.

The background section also explores the theoretical frameworks that have been

developed to understand migration. It discusses the concept of transnationalism, the role of remittances in linking migrants to their home countries, and the emergence of diaspora networks. It considers how advancements in technology and transportation have facilitated migration, making it a more accessible option for a larger number of people. The section concludes by reflecting on the challenges posed by migration, such as integration, xenophobia, and the strain on public resources.

Research Objectives and Questions

This research aims to dissect the multifaceted phenomenon of migration, focusing on the psychological and cultural challenges faced by migrants. It seeks to understand the individual migrant's journey, the emotional toll of leaving one's country, and the process of adapting to a new cultural context. The objectives are to identify the factors that contribute to successful integration and to highlight the resilience and resourcefulness of migrants as they navigate their new environments.

The research questions are designed to probe the depths of the migrant experience. The study seeks to find answers to the following questions: What psychological strategies do migrants employ to cope with the stress of relocation? How do cultural differences impact the adaptation process? What role do social networks and community support play in the well-being of migrants? The research also questions how host societies can facilitate the integration process and what policies can be implemented to ensure the mutual benefit of migration for both migrants and host communities.

The core objective of this research is to explore the transformative journey of migrants and the psychological metamorphosis they undergo. It aims to dissect the nuanced experiences that migration entails, from the initial decision to migrate to the long-term consequences on personal identity and mental health. The research questions delve into the heart of the migrant experience, seeking to uncover:

- The psychological impact of migration: How does the act of leaving one's homeland and settling in a foreign land affect an individual's mental state? What are the emotional repercussions of this significant life change?
- The challenges of cultural integration: What obstacles do migrants face when assimilating into a new culture? How do they navigate the complexities of

maintaining their heritage while adapting to new societal norms?

- The construction of a new identity: In what ways does migration compel individuals to redefine themselves? How do migrants reconcile the memories of their past with the realities of their present to construct a stable sense of self?

Main Discussion

The main discussion presents an in-depth analysis of two contrasting migrant experiences. Saad's story is one of triumph over adversity, showcasing the potential for personal growth and development through the migration process. His narrative illustrates how migrants can leverage their cultural heritage as a source of strength and how positive interactions with the host society can lead to successful integration and fulfillment.

Conversely, Yedallah's story is a cautionary tale of the potential pitfalls of migration. It highlights the psychological distress that can result from cultural isolation and the lack of a supportive network. The discussion examines the societal barriers that can impede integration, such as discrimination and cultural misunderstandings, and the internal conflicts that arise when migrants feel caught between two worlds.

The first narrative, *Ulysses from Baghdad*, follows Saad, whose forced migration leads to an internal struggle akin to a war within himself. Despite the traumatic nature of his journey, Saad finds solace in his imaginative dialogues with his deceased father, which serve as a beacon of hope and a mechanism for psychological healing. In stark contrast, the second narrative, *Nocturnal Harmony of Woods Orchestra* presents Yedallah's story, where migration exacerbates his existing psychological wounds. Yedallah's inability to integrate into the new culture results in a fragmented identity, deepening his feelings of nihilism and despair. The discussion highlights how cultural dissonance can lead to a profound sense of loss and identity crisis, emphasizing the need for supportive environments that foster cultural understanding and acceptance.

These narratives provide a rich context for discussing the broader implications of migration, illustrating how individual resilience, cultural encounters, and personal history play pivotal roles in shaping the migrant's psychological outcome.

Conclusion

The conclusion synthesizes the insights gained from the analysis, suggesting that migration, while universally challenging, offers divergent outcomes based on individual resilience and circumstances. It underscores the importance of cultural understanding and support systems in mitigating the traumatic effects of migration. The narratives of Saad and Yedallah serve as a microcosm of the migrant experience, reflecting the broader complexities and nuances of this global phenomenon. This research introduces innovative perspectives on trauma and examines two works by Schmitt and Ghasemi as an intersectional approach that considers the unique experiences of marginalized communities. It also emphasizes the importance of cultural competence in the treatment of trauma, and the authors provide a detailed understanding of the cultural and emotional dimensions of trauma and examine it in a specific cultural context. By analyzing the representation of trauma in the novel, this article criticizes the dominant narratives surrounding trauma and introduces new theoretical frameworks to understand this complex and multifaceted concept.

References

- Afkhami Nia, M., Djavari, M. H., Mohammadi-Aghdash, M., & Ahansazsalmasi, S. (2021). Enjeux de postures énonciatives dans *Harmonie nocturne de bois*", *Revue des études de la langue française, Université d'Ispahan*, 24, 115-130.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Association
- Davidson, M. (2023). *Culture shock, learning shock and re-entry shock*. University of Nottingham. England.
- Freud, S. (1923). *The ego and the id*. W. W. Norton.
- Guyard, M.F. (1958). *La littérature comparée*. Presses Universitaires de France.
- Hsieh, Y. (2006). *Éric-Emmanuel Schmitt ou la philosophie de l'ouverture*. Summa Publications.
- Meyer, M. (2004). *Éric-Emmanuel Schmitt ou les identités bouleversées*. Albin Michel.
- Ricœur, P. (1983). *Temps et récit III*. Seuil .

- Sakulku, J., & Alexander, J. (2011). The impostor phenomenon. *International Journal of Behavioral Science*, 6(1), 73-92.
- Schmitt, E. (2010). *Ulysses from Bagdad*. Livre de poche.
- Unknown. (1991). Traumatic events and posttraumatic stress disorder in an urban population of young adults. *Archives of General Psychiatry*, 48(11), 216-22.
- Van der Kolk, B. (2018). *Le corps n'oublie pas rien*. Albin Michel.

بررسی تطبیقی تروما در *اولیس/از بغداد* اثر اریک-امانوئل اشمیت و هم‌نوایی *شبانه* ارکستر چوب‌ها نوشته رضا قاسمی

وحید نژادمحمد^{۱*}، محمد محمدی آغداش^۲، گل‌چهره مرادی باستانی^۳

۱. دانشیار گروه آموزشی زبان و ادبیات فرانسه، دانشگاه تبریز، ایران

۲. دانشیار گروه آموزشی زبان و ادبیات فرانسه، دانشگاه تبریز، ایران

۳. دانشجوی دکتری ادبیات فرانسه، دانشگاه تبریز، ایران

پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۲۵

دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۲

چکیده

در پژوهش حاضر، مسئله تروما (روان‌زخم) در *اولیس/از بغداد*، نوشته اریک-امانوئل اشمیت^۱ و هم‌نوایی *شبانه* ارکستر چوب‌ها، نوشته رضا قاسمی مورد بررسی قرار گرفته است. خواننده در هر دو داستان شاهد مهاجرت شخصیت اصلی داستان است. سعد، شخصیت اصلی *اولیس/از بغداد* به جهت گریز از جنگ داخلی، تصمیم به مهاجرت می‌گیرد. هم‌نوایی *شبانه* روایتی فراواقع‌گرایانه^۲ از مهاجرت یدالله را به تصویر می‌کشد. پژوهش پیشرو به دنبال چرایی مهاجرت و آسیب‌های ناشی از آن است. تروما یا روان‌زخم به دنبال یک آسیب روانی - که معمولاً در کودکی برای فرد بوجود می‌آید - می‌تواند عواقب جبران‌ناپذیری داشته باشد که درمان آن بسیار سخت و حتی گاه ناممکن است. مهاجرت، بخصوص اگر امری ناخواسته باشد، می‌تواند آسیبی تروماتیک^۳ در پی داشته باشد که گاه موجب چند پارگی، احساس افسردگی، پوچی، تنهایی و نابسامانی خواهد شد. فردی که مهاجرت را تجربه می‌کند با دنیایی جدید مواجه است که در آن اصول و مرزبندی‌های بسیاری دستخوش تغییر خواهند بود. این پژوهش توصیفی - تحلیلی با رویکرد

Email: va_nejad77@yahoo.fr

*نویسنده مسئول:

1. Eric-Emmanuel Schmitt

2. Surréal

3. Traumatique

تطبیقی، نشان می‌دهد که مهاجرت، چه به صورت اختیاری و چه به صورت اجباری، می‌تواند پیامدهای ترومایی در برداشته باشد، هویت یک فرد را دگرگون کند و بر تجربیات و روابط شخصیت‌ها تأثیر بگذارد. همچنین روایت مهاجرت چه به صورت واقعی و چه فراواقع‌گرایانه، آشفتگی در نوشتار و ساختار داستان را در پی دارد که خود حاکی از روایت تروماتیک می‌باشد. این تحقیق به بررسی مفهوم تروما در دو اثر ادبی از اریک امانوئل اشمیت و رضا قاسمی پرداخته و روش‌هایی که در هر کدام به تصویر کشیده شده است، مقایسه خواهد شد. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که هر دو رمان اجتماعی، تروما را به عنوان یک پدیده پیچیده و چندوجهی به تصویر می‌کشند که زندگی افراد را به روش‌های مختلف تحت تأثیر قرار می‌دهد و از سوی دیگر بازنمایی تروما در هر رمان منحصر به فرد است و زمینه فرهنگی و تاریخی آثار مربوطه را منعکس می‌کند.

واژگان کلیدی: تروما، هویت، اشمیت، مهاجرت، فراواقعیت، آسیب‌های روانی، رضا قاسمی

۱. مقدمه

رُمان/ولیس/از بغداد^۱ که در سال ۲۰۰۸ در فرانسه و در سال ۱۳۹۲ در ایران منتشر شد، یکی از آثار برجسته اریک امانوئل اشمیت، رُمان‌نویس معاصر فرانسوی است. این رمان به زبان‌های مختلف ترجمه شده و به مسائل مختلفی مانند جنگ، مهاجرت و آسیب‌های ناشی از آن می‌پردازد. رضا قاسمی که از نویسندگان برجسته ایرانی بوده و جوایز متعددی را دریافت کرده است، داستان هم‌نوايي شبانه/ارکستر چوب‌ها را در آمریکا منتشر کرد و سپس در سال ۱۳۸۰ در ایران چاپ شد. همانگونه که از نام کتاب هم‌نوايي شبانه/ارکستر چوب‌ها برمی‌آید، داستانی چند وجهی از افراد مختلف ساکن یک آپارتمان در فرانسه مواجه است که هر کدام تکه‌هایی از یک کل منسجم هستند. در این کتاب که روایتی پُست‌مدرن و فراواقع‌گرایانه دارد، اتفاقات تروماتیک از نوجوانی تا جوانی راوی، منجر به اختلالات روانی جدی در او شده است.

مفهوم تروما یک موضوع تکراری در ادبیات و نظریه ادبی، به ویژه در زمینه نوشته‌های پسااستعماری و پست مدرن است. بازنمایی تروما در ادبیات به عنوان وسیله‌ای جهت کاوش در تجربه انسانی، به چالش کشیدن روایت‌های غالب و ایجاد حس همدلی و درک موقعیت‌های

1. *Ulysse from Bagdad*

متفاوت است. هدف این مقاله این است که با انجام تحلیل تطبیقی دو اثر ادبی که موضوع تروما را در زمینه‌های مختلف فرهنگی و تاریخی نشان می‌دهد، به مجموعه تحقیقات موجود در مورد آسیب‌های روانی ناشی از جنگ در ادبیات کمک کند. موضوع اصلی که در این مقاله به آن پرداخته می‌شود، بازنمایی تروما در دو اثر ادبی *ولیس/ز بغداد* اثر اریک امانوئل اشمیت و *هم‌نواپی شبانه/ارکستر چوب‌ها* رضا قاسمی و چگونگی بازنمایی تروما در این آثار و تأثیر بر تجربیات و روابط شخصیت‌ها است.

سؤال پژوهشی این است: دو اثر ادبی *ولیس* و *ارکستر چوب‌ها* چگونه تروما را بازنمایی می‌کنند و این بازنمایی‌ها چه پیامدهایی برای درک ما از تروما و تأثیرات آن بر تجربه انسانی دارند؟ روش بکار گرفته شده در این مطالعه شامل مطالعه و رویکرد توصیفی-تحلیلی و تطبیقی دو اثر ادبی با تمرکز بر بازنمایی آسیب در هر رمان، براساس چارچوب‌های نظری مرتبط و دیدگاه‌های انتقادی برای تحلیل داده‌ها است. برای مثال، در یک داستان، شخصیت اصلی ممکن است تجربیات تروماتیکی را تجربه کرده باشد که منجر به روان‌زخم‌های عمیق و تأثیراتی ناشی از آن در زندگی او می‌شود. با استفاده از نقد روانکاوانه، می‌توان تحلیل کرد که چگونه این تروماها و روان‌زخم‌ها شخصیت او را شکل می‌دهند، چگونه در زمان‌های مختلف زندگی او تأثیر می‌گذارند، و چگونه او با آن‌ها مقابله می‌کند یا با آن‌ها درگیر می‌شود. در این پژوهش سعی مؤلفین بر آن است تا با بررسی روان‌زخم که یکی از شاخه‌های نقد روانکاوانه است (آندرسون و همکاران، ۲۰۲۳)، نمود آن در متن، داستان‌پردازی، روایتگری و سرانجام شخصیت تروماتیک مورد پژوهش قرار گیرد.

۲. معرفی اجمالی

دو رمان مورد مطالعه به بررسی مهاجرت دو انسان متفاوت می‌پردازد که یکی از ایران به فرانسه مهاجرت می‌کند و دیگری از بغداد به فرانسه می‌گریزد. از شباهت‌های این دو رمان می‌توان به مشکلات مشابه ناشی از مهاجرت مانند افسردگی یا دوگانگی فرهنگی اشاره کرد که هر دو آسیب‌های روانی تروماتیکی به دنبال دارند. از سوی دیگر دو روایت کاملاً متفاوت از مهاجرت و آسیب‌های ناشی آن انتخاب شده که یکی کاملاً واقعی و روایت‌گر گریز از جنگ و دیگری روایتی فراواقع‌گرایانه از ساکنان یک آپارتمان واقع در پاریس است.

۲-۱/ اولیس/ از بغداد^۱

/اولیس/ از بغداد روایت جوانی عرب به نام سَعد سَعد^۲ است که به دنبال جنگ‌های داخلی عراق و سپس جنگ عراق و آمریکا به فکر گریز از شهر و کشور خویش، دست به مهاجرت می‌زند. این کتاب روایتی تازه از سفر اولیس، قهرمان داستان هومر است و نگاهی نو و تازه به این داستان کلاسیک دارد. سَعد سَعد به نوعی به اولیس تشبیه شده است و داستان به ماجراجویی‌های او در سفری پرفراز و نشیب از بغداد به لندن می‌پردازد که مشابهت‌هایی به سفر اولیس در اساطیر یونان دارد. این تشبیه نه تنها در نام کتاب بلکه در مسیر داستانی و تحولات شخصیت اصلی نیز مشهود است. نام اولیس در ادبیات به عنوان نمادی از شهامت و شجاعت شناخته می‌شود، زیرا اولیس یکی از قهرمانان اصلی اساطیر یونانی است که در حماسه /ودیسه‌ی هومر، داستان‌های بسیاری از ماجراجویی‌ها و سفرهای پرخطر او را روایت می‌کند. اولیس به خاطر هوش و زیرکی‌اش در غلبه بر موانع و مشکلات، و همچنین توانایی‌اش در رهایی از موقعیت‌های دشوار با استفاده از تدبیر و شجاعت، معروف است. اشمیت با انتخاب نام اولیس برای شخصیت اصلی خود، می‌خواهد به خواننده نشان دهد که سَعد سَعد نیز مانند اولیس، شخصیتی است که با شجاعت و تدبیر، مسیری پر از مشقت و چالش را طی می‌کند تا به هدف خود برسد. این انتخاب نام، همچنین به خواننده کمک می‌کند تا با دیدگاهی عمیق‌تر به شخصیت سَعد سَعد نگاه کند و او را در قالب یک قهرمان حماسی ببیند که در جستجوی آرمان‌ها و اهداف بزرگ خود است. این تشبیه، ارتباط میان داستان‌های کلاسیک و معاصر را نشان می‌دهد و به ما امکان می‌دهد تا درک بهتری از تجربیات انسانی در زمان‌ها و فرهنگ‌های مختلف داشته باشیم. بنابراین شاید بتوان ادعا کرد یکی از دلایلی که نویسنده نام شخصیت اصلی داستان خود را (اولیس) گذاشته است، شهامت و شجاعت سَعد است، چرا که با وجود سختی‌های بسیاری که در مقابل اوست، بی‌وقفه طوفان‌های بسیاری را پشت سر می‌گذارد. مهاجرت برای سَعد، سفر پرحادثه‌ای است که طی آن با قاچاقچیان، زندانبانان، سربازان آمریکایی و هرج و مرج بسیار روبه‌رو است. از سوی دیگر افراد بسیاری از خانواده او طی جنگ جان خود را از دست می‌دهند که شاید از مهم‌ترین آن‌ها پدر سَعد و دختری است که سَعد او را دوست دارد. مرگ پدر سَعد موجب می‌شود تا او گفت‌وگوهایی درونی و کاملاً

1. Éric-Emmanuel Schmitt, *Ulysse from Bagdad*

2. Saad Saad

خیالی با پدرش داشته باشد تا از این طریق تسلی یابد. درنهایت اولیس یا همان سعد به دنبال ذره‌ای آرامش به فرانسه مهاجرت می‌کند و با هویتی جدید به زندگی ادامه می‌دهد.

۲-۲ هم‌نوایی شبانه/ارکستر چوب‌ها

هم‌نوایی شبانه/ارکستر چوب‌ها آپارتمانی در فرانسه را به تصویر می‌کشد که افرادی مختلف با شخصیت‌پردازی متفاوت ساکن آن هستند. از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به شخصیت اصلی داستان یعنی (یدالله) اشاره کرد که پس از مهاجرت به فرانسه و اقامت در این ساختمان درگیر معضلات جامعه مهاجر هم‌چون تفاوت‌های فرهنگی، تغییر ارزش‌ها و ناهمگونی‌های روانی می‌شود. کتاب هم‌نوایی شبانه/ارکستر چوب‌ها که به شیوه‌ای فراواقع‌گرایانه نوشته شده است، با نقطه نظری کاملاً متفاوت از آنچه پیش‌تر درباره‌ی روان‌زخم نوشته شده است، این مشکل را به رشته تحریر درآورده است. راوی داستان بیمار است و از سندرم ایمپاستر^۱ رنج می‌برد به گونه‌ای که حتی تصویر خود را در آینه نمی‌بیند. فردی که به این سندروم مبتلا است، دائماً در حال خودتخریبی است و پیامدهایی مانند اعتیاد، افسردگی، رفتارهای اجتماعی پرخطر و خودکشی گویی را به دنبال دارد. (یدالله) که مهاجری تنها در ساختمانی عجیب است، روان‌زخم‌های بسیاری را تجربه کرده که از او فردی بیمار و راوی نامعتبری^۲ ساخته است.

۳. پیشینه تحقیق

۱. Syndrome de l'imposteur (سندرم ایمپاستر): ایمپاستر یک واژه نسبتاً جدید در زمینه روانشناسی و روانپزشکی است که به یک الگو یا الگوی رفتاری اشاره دارد که افراد به طور ناخودآگاه خود را به عنوان شخصیت‌های دیگری نشان می‌دهند و اغلب احساس می‌کنند که هویت یا واقعیت خود را از دست داده‌اند. این واژه به طور عمده در زمینه اختلالات شخصیتی مورد بحث قرار می‌گیرد. این واژه از تلفیق دو واژه "imposter" به معنای کلاهبردار و "syndrome" به معنای سندرم یا مجموعه علائم استفاده می‌شود. افراد مبتلا به این سندرم احساس می‌کنند که واقعیتهایی که دارند و شخصیتی که به نظر دیگران پیدا می‌کنند، با یکدیگر همخوانی ندارد و در واقع، خود را به عنوان یک "کلاهبردار" احساس می‌کنند.

۲. راوی نامعتبر به فردی اشاره دارد که به دلیل عدم داشتن کارایی، اعتبار، یا دانش کافی، قابلیت مناسبی برای انتقال اطلاعات، داستان، یا دیدگاه‌ها ندارد. در واقع، این فرد نمی‌تواند به عنوان یک منبع معتبر برای اطلاع‌رسانی و یا ارائه دیدگاه‌ها و نظرات مورد قبول قرار گیرد.

مفهوم تروما (روان زخم) حوزه قابل توجهی از تحقیقات در زمینه‌های مختلف از جمله روانشناسی، جامعه‌شناسی و مطالعات ادبی بوده است. تروما اغلب به عنوان یک تجربه فردی و جمعی تعریف می‌شود که می‌تواند تأثیرات گسترده‌ای بر زندگی افراد و جوامع داشته باشد. مطالعه تروما توسط دیدگاه‌های نظری مختلف، از جمله نظریه روانکاوی، مطالعات فرهنگی، و نظریه پسااستعماری شکل گرفته است. تحقیقات در مورد تروما بر تأثیرات رویدادهای آسیب‌زا بر سلامت روان و رفاه افراد و همچنین شیوه‌هایی که تروما در ادبیات و فرهنگ نشان داده می‌شود، متمرکز شده است. مطالعات نشان داده که رویدادهای آسیب‌زا می‌تواند اثرات طولانی مدتی بر زندگی افراد، از جمله علائم اختلال استرس پس از سانحه (PTSD)^۱، افسردگی و اضطراب داشته باشد. در زمینه مطالعات ادبی، تروما در سال‌های اخیر حوزه پژوهشی قابل توجهی بوده است. مطالعات، شیوه‌هایی که آثار ادبی نشان‌دهنده تروما هستند، از جمله راه‌هایی که شخصیت‌ها از طریق آن رویدادهای آسیب‌زا را تجربه می‌کنند و به آنها پاسخ می‌دهند، بررسی کرده‌اند. محققان همچنین الگوهایی را مورد بررسی قرار داده‌اند که در آن آثار ادبی، روایت‌های غالب در مورد تروما را به چالش می‌کشد و دیدگاه‌های جایگزینی در مورد تجربه انسانی ارائه می‌دهد. یکی از شاخص‌ترین مطالعات انجام شده در این زمینه توسط جودیت هرمان^۲ در کتاب *تروما و بهبودی*^۳ به رشته تحریر در آمده است.

در برخی مقالات مفاهیم متعددی از هر دو کتاب مورد بحث و بررسی قرار گرفته؛ اما در بحث روان زخم به صورت بررسی تطبیقی بر روی این دو اثر تا کنون تحقیقی صورت نگرفته است. در مقاله «سیاره‌ای خارج از مدار: نگاهی به پسامدرنیسم در هم‌نوایی شبانه /رکستر چوب‌ها» (هوروش، ۱۳۸۹) نویسنده به بررسی ویژگی‌های پسامدرنیستی داستان و آشفتگی ذهن انسان می‌پردازد. مقاله «روایتی شب زده: بازنمایی روان زخم در سه‌گانه "هما و کاشیک" از مجموعه داستانی خاک غریب اثر جومپا لاهیری» (بهمن پور، نجومیان، ۱۳۹۶) به بررسی روان زخم مهاجرت پرداخته و از منظر روانشناختی این کتاب را مورد پژوهش قرار می‌دهد. همچنین مقاله «چالش‌های مربوط به مواضع بینشی در هم‌نوایی شبانه /رکستر چوب‌ها، معرفی به انضمام

1. Stress post-traumatique (post-traumatic stress disorder)
2. Judith Lewis Herman
3. Trauma and Recovery, 1992.

نمونه‌های متنی» (افخمی‌نیا و همکاران، ۱۴۰۰)، از حیث گفتمانی به ویژگی‌های اصلی روایتگری، راوی نامرئی و به‌ویژه محورهای اصلی توپولوژی بینشی (هم دیدگاهی، فرادیدگاهی و فرودیدگاهی) را مورد بررسی قرار داده است. همچنین مقاله «فرانکشتاین در بغداد»^۱ (فیلیپ، ۲۰۲۰) بررسی می‌کند که چگونه تروما، حافظه فراموش‌شده، و احساسات نوستالژیک در دو رمان «اولیس از بغداد» و «فرانکشتاین در بغداد» تأثیر می‌گذارند و چگونه این تجربیات مرتبط با مهاجرت و جنگ با یکدیگر پیوند می‌خورند. و در مقاله‌ای دیگر تحت عنوان «فراتر از آسیب‌های جنگی»^۲ (ام.جی. تر، ۲۰۲۰) مواردی همچون آسیب‌های جنگی و تأثیرات آن بر جامعه در بستر متون ادبی بررسی شده است. و اما «اولیس/ز بغداد»، تعامل اسطوره و فلسفه در رمان متعهد قرن بیست‌ویکم» (طاهری، فهیم کلام ۱۳۹۵)، مقاله‌ایست که به مفاهیم اصلی موضوعی و درون‌مایه‌های رمان «اولیس/ز بغداد»، از قبیل جنگ، ناآرامی و سپس امید به زندگی پرداخته است.

۴. چارچوب نظری

این مطالعه مبتنی بر چارچوب نظری و رویکرد توصیفی-تحلیلی مطالعات تروما است که بر اهمیت درک تروما به عنوان یک تجربه مشترک انسانی که می‌تواند تأثیرات گسترده‌ای بر زندگی افراد داشته‌باشد، تأکید می‌کند. مطالعه تروما به عنوان یک تجربه مشترک انسانی، با تمرکز بر تأثیرات رویدادهای آسیب‌زا بر زندگی افراد و روش‌هایی که در آن تروما در ادبیات و فرهنگ نمایش داده می‌شود، بیان شده است. در واقع این تحقیق به دنبال این است تا از طریق مطالعه جنگ و آثار پسااستعماری به واسطه پرسش‌هایی به بررسی هرچه بیشتر تروما در ادبیات ایران و فرانسه بپردازد؛ همچون: آثار ادبی چگونه آسیب را نشان می‌دهند؟ آسیب‌های فرهنگی چگونه تجارب و هویت افراد را شکل می‌دهند؟ آسیب‌های روانی چگونه بر سلامت روانی و رفاه افراد تأثیر می‌گذارد؟ دیدگاه‌های پسااستعماری و پست مدرن چگونه روایت‌های غالب درباره تروما را به چالش می‌کشند؟ از سوی دیگر مطالعه ادبیات تطبیقی این امکان را فراهم می‌کند تا آگاهی در حیطه یک فرهنگ عمومی و یا بیگانه بیشتر شده و مهارت‌های تحقیق، نوشتن و

1. Trauma, Nostalgia, and Displacement in Sinan Antoon's *The Corpse Washer* and Ahmed Saadawi's *Frankenstein in Baghdad*
2. Au-delà du traumatisme de guerre

ارتباط توسعه یافته و تفکر انتقادی عمیق‌تر نمایان شود. به بیان دیگر، کشف روابط، دیدگاه‌ها و عناصر شکل‌دهنده فرهنگی و اجتماعی متون، علل و عوامل تأثیر و تأثر متون، مطالعه اندیشه‌های تاریخی و ادبی متون و بررسی سبک‌ها و جنبش‌های ادبی، نقطه عطف مطالعات ادبیات تطبیقی به شمار می‌آید. از این منظر، متون ادبی از تک‌معنایی انحصاری خارج شده و پویایی می‌یابند. بنابراین به نظر پُل ریکور: «مجموع روابط ما با دنیا و خودمان از ورای واسطه‌هایی همچون زبان و روایت صورت می‌گیرد: هویتما و روابطمان با رویدادها، حول و حوش بافت‌هایِ روایی صورت تحقق به‌خود می‌گیرد.» (Ricœur, 1983: 440-445) این پژوهش سعی با مطالعه تطبیقی میان دو اثر از نویسنده فرانسوی زبان (اریک امانوئل اشمیت) و نویسنده فارسی زبان (رضا قاسمی) به تشابهات و تضاد میان دیدگاه این دو نویسنده نسبت به مهاجرت و تأثیر آن بر زندگی فیزیکی و روانی افراد و قهرملنان داستان می‌پردازد. باید افزود در پژوهش حاضر، هر دو داستان به دقت مورد مطالعه قرار گرفته و نمونه‌های استخراجی نمونه‌های متنی و داده‌ها براساس عناوین و عناصر مورد نیاز تحلیل در مقاله حاضر بوده است.

۵. خوانش تطبیقی پدیده روان‌زخم در رمان *اولیس از بغداد* و *هم‌نوایی شبانه*

ارکستر چوب‌ها

نویسندگان در دو اثر پیش رو، بیش از هرچیز به امر مهاجرت و تأثیرات آن بر زندگی فرد مهاجر می‌پردازند. نکته حائز اهمیت، تفاوت نقطه نظر دو نویسنده نسبت به مهاجرت است؛ با وجود اینکه امر مهاجرت چه برای (سعد) و چه برای (یدالله)، امری تروماتیک و همراه با آسیب‌های روانی است؛ اما این امر برای یکی، شروعی دوباره را رقم می‌زند و برای دیگری، پایانی مسخ‌گونه را به‌همراه دارد. سعد در *رمان اولیس از بغداد* که جوانی عرب است، به اجبار و نه از روی میل و خواسته درونی، دست به مهاجرت می‌زند که برای او حکم جنگ درونی را دارد. همانگونه که او در ابتدای داستان خود را به این شیوه معرفی می‌کند: «اسم من سعد سعد است، که معنی‌اش در زبان عربی می‌شود امید امید و در زبان انگلیسی می‌شود غمگین غمگین» (اشمیت، ۱۳۹۲: ۵). با وجود اینکه ردپای روان‌زخم مهاجرت از اولین جمله کتاب تا پایان آن به‌خوبی مشاهده می‌شود، اما این مهاجرت همراه با امیدی است که پایان خوشی را برای سعد رقم می‌زند؛ بنابراین سیری صعودی التیام روان‌زخم، شخصیت اصلی داستان را تولدی دوباره می‌بخشد. «من به

آخرین زگیل نگاه کردم، همانی که در مقابل همه چیز مقاومت می‌کرد، در حالیکه روی آن فوت می‌کردم بالاخره نام واقعی‌اش را بر زبان آوردم: «امید». (همان، ۳۲۴)

جامعه مهاجر از دیدگاه یدالله در داستان *هم‌نوايي شبانه* / *ارکستر چوب‌ها*، کاملاً در تضاد با سعد است؛ جامعه‌ای از هم‌گسیخته و ناتوان که نمایان‌گر آلام و دردها و بخصوص ستیز با تضاد فرهنگی است. در این روایت، روان‌زخم برای (یدالله) نه تنها التیام نمی‌یابد؛ بلکه روز به روز آسیب‌رسان‌تر می‌شود به گونه‌ای که شخصیت اصلی داستان در پایان درگیر اختلالات شخصیتی عمیقی مانند خودویرانگری، پارانویا^۱ و پوچی می‌گردد. به همان میزان که (سعد) به امید و آرامش دست می‌یابد، (یدالله) خود را از آن دور می‌بیند و در پایان در جسم یک سگ مسخ می‌شود: «برمی‌گردم. دراز می‌کشم میان پایه صندلی‌ها فردا خواب راحتی خواهم کرد. فردا وقتی که بشاشم به راه پله، ماتیلد فراموش خواهد کرد. فردا ماتیلد به خاطر نخواهد آورد که دیروز هم همین کار را کرده‌ام.» (قاسمی، ۱۳۹۵: ۲۰۷)

۶. خودگویی و دام شخصیتی وابستگی^۲

گفت‌وگوها و تک‌گویی‌های درونی^۳ سعد با خویش یکی از اصلی‌ترین عناصر شکل دهنده داستان *ولیس/ از بغداد* است که طی آن شخصیت اصلی در تخیلش با پدری که مرده است، گفت‌وگو می‌کند. یکی از اصلی‌ترین روان‌زخم‌هایی که زندگی سعد را در برگرفته مرگ پدرش و مواجه شدن با این فقدان عاطفی و حمایتی است. حدیث‌نفس یا واگویی‌های درونی معمولاً در نکات حساس زندگی هر انسانی اتفاق می‌افتد؛ اما برای سعد، حالت تخیل‌پردازی به خود گرفته و او را دائماً در مقابل پدرش قرار می‌دهد. لزوم حرکت مدام به عقب و جلو و این هم‌زمانی در پیش‌روندگی و پس‌روندگی پیکان زمان - به دلیل استفاده لاهیری از ساختارهای موازی در روایت

۱. Paranoia : خود ویرانگری یا پارانویا یکی از اختلالات روانی است که در آن فرد مبتلا به افکار و باورهای نادرست و پرت درباره محیط اطراف خود است. افراد مبتلا به پارانویا معمولاً -حتی در صورت عدم وجود شواهد قاطع برای این باورها - احساس می‌کنند که مورد تعقیب یا تهدید قرار گرفته‌اند.

۲. Piège de la vie de dépendance : دام شخصیتی وابستگی یک الگوی رفتاری و اختلال شخصیتی است که معمولاً با وابستگی نامتعادل به دیگران، نیاز بیش از حد به تأیید از سوی دیگران، و ترس از رها شدن یا ترک شدن مشخص می‌شود. افراد مبتلا به این اختلال، برای رفع نیاز تأیید از دیگران از رفتارهای بی‌رویه و متکی به دیگران استفاده می‌کنند.

3. Monologue intérieur

پردازي - در اصل، به اجرا گذاشتن همان مفهوم "کنش معوقی" است که در نگاه بسیاری از منتقدین حوزه روان زخم (همچون فروید، کروت، و لاپلانیش) ساختار زمانی وقایع تروماتیک را شکل می‌دهد. (بهمن پور، ۱۳۹۶: ۸۶) یکی از عواملی که هر فرد به خودگویی یا تخیل گرایی می‌پردازد، دوری از آشوب و اضطراب و افزایش عزت نفس است. از آنجا که مرگ پدر (سعد) برای او واکنشی تروماتیک را در برداشته است، سعد به دنبال بازیافتن پدر، به گفت‌وگویی تخیلی با او پناه می‌آورد؛ چرا که این فرآیند برای او التیام‌بخش است:

«- من با او بحث کرده‌ام، او موافق است.

- کی؟

- دیشب

او در حالیکه از واکنش من می‌ترسید پیشانی‌اش را پایین انداخت. آیا فکر می‌کرد که من با او مثل یک دیوانه رفتار خواهم کرد؟ همان‌دم او را دلگرم کردم:

- پس فقط من اینطور نیستم تو هم او را دیده‌ای!

او دوباره سرش را بلند کرد و با حالتی جدی مرا نگاه کرد، انگار که داشتم چیز احمقانه‌ای می‌گفتم.

- البته، سعد من او را می‌بینم. هر شب پس از خوردن دم کرده‌ام. این قضیه سه روز بعد از فوتش شروع شد. (اشمیت، ۲۰۱۰: ۷۱)

از سوی دیگر یکی از طرحواره‌های^۱ روانی که سعد در رمان اشمیت با آن درگیر است، طرحواره وابستگی می‌باشد که از کودکی در ذهن او شکل گرفته و این الگوی طرحواره را مکرراً در ذهن خود به پیش می‌برد. با توجه به خودگویی‌های سعد، او مشخصاً درگیر طرحواره یا دام

۱. Schéma: طرحواره روانی یک مفهوم در روانشناسی است که به نوعی الگو یا ساختاری از باورها، احساسات، و نگرش‌ها اشاره دارد که درون فرد شکل می‌گیرد و نحوه تفسیر و تجربه او از خود، دیگران، و جهان را تعیین می‌کند. این الگوها معمولاً به صورت ناخودآگاه شکل می‌گیرند و از طریق تجربیات زندگی، روابط اجتماعی، و تأثیرات فرهنگی و فردی شکل می‌گیرند. طرحواره‌های روانی می‌توانند به شکل‌های مختلفی از جمله مفاهیم ذهنی، الگوهای ارتباطی، اعتقادات، احساسات، و انتظارات ظاهر شوند که در زندگی روزمره و تفاعلات اجتماعی فرد تأثیرگذارند. این طرحواره‌ها می‌توانند به طور مثبت یا منفی بر رفتارها، تصمیم‌گیری‌ها، و تجربیات فرد تأثیر بگذارند.

وابستگی^۱ است و خود را در برابر مشکلات تنها و گاهی ناتوان می‌بیند و به همین جهت به خودگویی و تخیل‌پردازی روی می‌آورد. تصویری که سَعد از خود دارد، تصویر او پیش از مرگ پدرش است و به واقع تصویر همان کودکی است که در کنار پدر نشسته و از راهنمایی‌های او بهره می‌برد. او در انتظار والد خود و به دنبال پیروی از اوست و خود را بدون پدرش، نالایق، بی‌کفایت و سردرگم می‌بیند. فقدان پدر و مرگ او درست در زمان جنگی سنگین میان عراق و آمریکا واکنشی تروماتیک برای سَعد دارد و حال و هوای او را به سمت بحرانی شناختی و درونی سوق می‌دهد:

«زمانی که حتی یک دینار هم نداریم چگونه می‌توان هزاران کیلومتر را پیمود؟

- می‌فروشیم پسر.

- آه تو اینجا جایی؟

پدرم طبق عادتش با عرق گیر و پیژامه روی روی چهارچاپه کوتاه چوبی نشسته بود.

- بله جسم جسمم، خون خونم. من اینجا با تو هستم و سعی می‌کنم از دل نگرانی‌هایت

بکاهم، در واقع، از زگیل‌هایت بکاهم.

- آنها برطرف نمی‌شوند.» (اشمیت، ۲۰۱۰: ۸۲)

۷. روان‌زخم جنگ و اختلال استرس پس‌اترومایی PTSD

اختلال استرس پس از سانحه یا PTSD، نوعی آسیب روانی است که فرد پس از تجربه سانحه‌ای دردناک و مهیب آن‌را تجربه می‌کند. فردی که دچار روان‌زخم پس از سانحه شده است، دائماً در این اضطراب به سر می‌برد که ممکن است تمام اتفاقات ناگواری که پیش‌تر آن‌ها را تجربه کرده، به زندگی او باز گردند. همین امر ممکن است توانایی فرد در انجام فعالیت‌های روزانه را به میزان قابل توجهی تحت الشعاع قرار دهد. یادآوری حوادث ناگواری که فرد پیش‌تر آن‌ها را تجربه کرده است، خود عامل بازدارنده حرکت به جلو است. پریشانی شدید عاطفی که فرد به هنگام یادآوری سانحه‌ای تلخ، تجربه می‌کند یا اختلال استرس پس از تجربه تروماتیک که پس از وقایع ترسناک

۱. Schéma de dépendance: فردی که دچار به این طرحواره باشد، در بیشتر مواقع توانایی تصمیم‌گیری و زندگی تنهایی را ندارد.

و غم‌انگیز مانند جنگ، تصادفات خطرناک، حوادث طبیعی، آزار و اذیت جسمی یا روحی، و یا سایر وقایع ناگوار روانی تجربه می‌کند، به نوبه خود او را از انجام دوباره آن کار باز می‌دارد. تروما یا آسیب روانی، معمولاً به عنوان یک واکنش ناخواسته به یک تجربه ناگوار، خطرناک، یا ترسناک تعریف می‌شود. این تجربه شامل وقایعی مانند آزار و اذیت، تصادفات خطرناک، جنگ، سوانح طبیعی، و یا هر حادثه دیگری است که باعث احساس تهدید و ترس شده باشد. بنابراین، اختلال استرس پس از تجربه تروماتیک (PTSD) نتیجه‌ای از تروما است. افرادی که از PTSD رنج می‌برند، به دلیل تجربه واقعات تروماتیک، علائم ناخوشایندی مانند افزایش اضطراب، وحشت، خیالات ناامیدکننده، و مشکلات خواب تجربه می‌کنند که ممکن است بر زندگی روزمره و روابط آنها تأثیر منفی بگذارد. در نتیجه، PTSD یکی از عواقب تروماتیک و تأثیرگذار بر روی سلامت روانی فرد است که می‌تواند به شدت کیفیت زندگی او را تحت تأثیر قرار دهد.

جنگ یکی از رویدادهای بسیار تلخی است که می‌تواند منجر به آسیب پساترماپی PTSD گردد و در فرد احساسی دائمی از ناامنی، شکاک و ترس به وجود آورد. سربازان دارای اختلال «استرس پس از ضربه»، سال‌ها پس از جنگ از لحاظ ایجاد روابط اجتماعی، روابط دوستانه و صمیمی، بیان احساسات، اعتماد به دیگران، کنترل تکانه احساس گناه، پرخاشگری، گسیختگی هیجانی^۱ و مشکلات زناشویی تفاوت‌های معناداری با جمعیت عادی دارند. (دباغی، ۱۳۸۸: ۲) زندگی برای سعد نه به عنوان سرباز؛ بلکه به عنوان فردی عادی که ناخواسته وارد جنگ شده است، خود اضطراب‌آور و بی‌اختیار آسیب‌رسان است، همانگونه که یکی از عزیزترین افراد زندگی او یعنی دختر خواهرش را در جنگ از دست می‌دهد و همین امر علاوه بر این که بر روان او زخمی عمیق بر جای می‌گذارد، محرکی در جهت اقدام به مهاجرت است:

- یک بلیط بغداد-لندن، این غیرقابل تصور است: پیش از همه، یک چنین چیزی اصلاً وجود ندارد؛ به علاوه من ویزا به دست نخواهم آورد. تازه گذرنامه هم ندارم، در آخر پولی هم جمع آوری نکرده‌ام نه برای مسافرت و نه برای لندن. اگر کمبود پول نداشتم با قاچاقچیان انسان تماس می‌گرفتم. به نظر می‌رسید که در خیابان قصاب‌ها، در ازای هزار دلار آن قاچاقچی‌های آدم را به خارج از کشور منتقل می‌کنند.

- یک چیزی بفروش.

1. Withdrawal Emotional.

- چه چیزی؟ جواهرات مادر خیلی وقت پیش دزدیده شده‌اند. (اشمیت، ۲۰۱۰: ۸۴)

به‌علاوه آسیب و جراحی که ناشی از ترومای جنگ است ممکن است سالها پس از پایان جنگ نیز برای فردی که درگیر آن است، خود را به شیوه‌های متفاوت نشان دهد. یکی از مواردی که فرد پس از جنگ به آن می‌اندیشد مهاجرت اجباری و یا پناهندگی به کشوری دیگر است. مهاجرتی که اغلب با فرار، ارتباط با قاچاقچیان انسان، افراد خطرناک و حتی بیمار همراه است و در موارد قلیلی به مهاجرت می‌انجامد. این امر خود منجر به روان‌زخم استرس‌آفرین برای فرد مهاجر خواهد شد و ممکن است تا پایان عمر گریبان‌گیر آن شخص باشد. همان‌گونه که سعد نیز برای عبور از سختی‌های کشوری جنگ زده، کمک به خانواده‌ای فقیر و البته رسیدن به آرزوهایش، راه‌های سخت و خطرناکی را طی می‌کند که هر کدام می‌توانند منجر به مرگ شوند:

«مرد غول‌پیکری که پخش زمینم کرده بود، مرا به چهار مرد غول‌پیکر دیگر نشان داد، آن‌ها خودشان را روی من انداختند، دهانم را بستند و دست‌ها و پاهایم را طناب‌پیچ کردند. پس از آن، مرا داخل صندوق عقب یک ماشین انداختند. آنقدر سهل‌انگارانه این کار را می‌کردند که انگار بقچه لباسی را آنجا می‌اندازند. یکی دستور داد سرم را آن تو جا کنم. در صندوق عقب روی من بسته شد. سیاهی مطلق.» (اشمیت، ۲۰۱۰: ۸۹)

۸. فراغت از رنج

به دنبال حوادثی که برای هر فرد رخ می‌دهد، او در تلاش است تا آن‌ها را فراموش کند و یا شیوه کنار آمدن با آن‌ها را فراگیرد. آسیب‌های روحی ناشی از تروما ساختار و ساحت روانی را مختل می‌کنند و حتی می‌توانند ساختار هویتی شخصیت فرد را نیز دچار اختلال کنند. (نژادمحمد، ۱۳۹۹: ۱۳۳) از این رو در پی آسیب‌هایی که یک واقعه تروماتیک برجای می‌گذارد، طبیعی است که فرد به دنبال رهایی از آن‌ها اقدامات گوناگونی انجام دهد. جنگ و مهاجرت ناخواسته می‌توانند روان‌زخم را در پی داشته باشند و با وجود اینکه برای سعد مهاجرت پایانی مثبت دارد؛ اما همچنان در تمام خط سیر داستان شاهد این هستیم که به دنبال فراموش کردن این زخم‌ها و فرار از آن‌هاست:

«من رویای ترک کردن خانه را داشتم که جنگ آن را ویران کرده بود. هرچند که من سفر

کردم و با هزاران مانع در طول این سفر برخورد کردم؛ اما من چیزی شدم بر خلاف اولیس. او بازگشت، من می‌روم. اولیس به مکانی رسید که دوستش می‌داشت. من از آشوب و هرج و مرجی که بیزارم جدا می‌شوم. او می‌دانست که جایش کجاست، من به دنبال جایم می‌گردم. او تنها می‌بایست برگردد و خوشبخت و بر حق بمیرد. من می‌روم که خانه‌ام را در خارج از کشورم بنا کنم. در خارج، در جایی دیگر.» (اشمیت، ۲۰۱۰: ۳۲۱)

تروما خود را به‌طور نامعین تکرار می‌کند. به نظر آلتوسر نیز تروما هم فیزیکی و هم روحی است برای مثال (رویاها، وهم‌ها و توهم‌ها). عملکرد سه‌گانه تروما عبارت است از تکراری؛ روحی (ذهنی و فیزیکی) و نماد سازی. (نژادمحمد، ۱۳۹۹: ۱۳۴) به همین دلیل است که سعد و مادرش هر دو شروع به خیال پردازی می‌کنند تا شاید بتوانند کمبود پدر خانواده را به نوعی جبران کنند. از سوی دیگر همین رنج و رهایی از آن برای سعد معنی‌آفرین است. به دنبال بهبود یافتن این روان‌زخم که مانند زخم جسمی نیازمند درمان است، سعد نیز درصدد یافتن پاسخ به این سوال بر می‌آید که چرا باید متحمل این حجم از رنج باشد. همین سوال خود راهی است که او را به سمت یافتن معنی زندگی هدایت کند. آنچنان که برای سعد زخم‌های زندگی مانند زگیل‌های لاعلاج هستند و به دنبال رهایی از آن‌هاست، همین زخم‌ها را بر روان خود نیز می‌یابد و به دنبال رهایی از آن‌هاست:

- آه نه فهمیدم، این باستانی است، خیلی قدیمی است، زگیلی که از آن خلاص نمی‌شوم، من بیهوده خاراندمش، کندمش...

- آن زگیل باقی می‌ماند چون تو اسمش را پیدا نکرده‌ای.

- من نام خشم و انتقام را بر آن نهاده‌ام.

- کاملاً غلط است. بیشتر جست و جو کن. (اشمیت، ۲۰۱۰: ۳۲۳)

۹. چندپارگی و پوچ‌انگاری در بستر تقابلات فرهنگی

یکی از اصلی‌ترین موضوعاتی که در حال حاضر و در جهان سیاسی، اجتماعی و فرهنگی با آن روبه‌رو هستیم مسئله مهاجرت است. ادبیات مهاجرت^۱ به مسائل و مشکلات مهاجران پس از

1. Diaspora.

تغییر مکان و مسیر زندگی آنان می‌پردازد. اغلب افرادی که به مهاجرت خودخواسته تن می‌دهند، با این دیدگاه که آرمان‌شهر^۱ خود را یافته‌اند دست به تغییر مکان زندگی می‌زنند؛ حال آن‌که امر مهاجرت چه به صورت خودخواسته و چه بالاجبار پیامدهای منفی به دنبال دارد که می‌توانند آسیب‌رسان و بعضاً تروماتیک باشند. فردی که به دنبال مهاجرت به شهر یا کشوری دیگر، مکان زندگی خود را ترک می‌کند، در واقع نوعی از هم‌گسختگی^۲ را تجربه می‌کند. به گونه‌ای که نیمی از او در وطن باقی مانده و نیمی دیگر وطن را ترک کرده است. مهاجرت برای یدالله نیز به مثابه ازهم‌گسیختگی و چندپارگی فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اصول اخلاقی می‌باشد که او را دچار بحران‌های هویتی جدی می‌سازد.

یدالله در داستان قاسمی که از افسردگی، پارانویا و خودویرانگری^۳ رنج می‌برد با ورود به دنیایی جدید که با تضادهایی جدی همراه است، بیش از پیش دچار پوچی و شکست می‌شود به گونه‌ای که به تدریج خود را جز سایه‌ای نمی‌بیند و تصویری در آینه ندارد. برای این شخصیت، مهاجرت روان‌زخم عظیمی را در پی داشته است که نه تنها به مرور زمان التیام نیافته؛ بلکه روز به روز به وخامت آن افزوده شده است. شوک فرهنگی^۴ که فردی مهاجر مانند یدالله آنرا تجربه می‌کند، می‌تواند او را دچار احساس بی‌هویتی کند؛ به گونه‌ای که دیگر نه به کشور خود تعلق دارد و نه به کشوری که به آن مهاجرت کرده است. همان‌گونه که مهاجر در کوچه و خیابان‌های کشور مقصد گم می‌شود، می‌تواند در فرهنگ جدیدی که با آن ناآشنا است نیز گم شده و در هویت جدیدی که برای خود ساخته سرگردان و معلق بماند:

«من این‌ها را چرا برای تو می‌گویم؟ که تو را منصرف کنم؟»

نه، کار من تمام است خودم هم می‌دانم. می‌دانم هم که آن دست‌های ظریف را برای پنهان کردن لرزش‌های خفیف در جیب کت‌های قائم نکرده‌ای. {...} نه کار من تمام است. این را همان وقتی فهمیدم که در آستانه در ظاهر شدی. چه سکر جوانی سرگیجه‌آوری انگار خودم را می‌دیدم در آینه چهارده سالگی‌ام. (قاسمی، ۱۳۸۰: ۴۱)

پس از هر مهاجرتی چهار مرحله شوک فرهنگی وجود دارد: الف. ماه غسل که در آن فرد با

1. Utopie.
2. Déchiré.
3. Paranoïde
4. Choc des cultures.

دنیایی جدید و هیجانات بالا مواجه است و معمولاً دوره‌ای کوتاه مدت است؛ ب. مرحله مذاکره که مشکلات سفر و مهاجرت تدریجاً خود را نشان داده و منجر به دلتنگی، افسردگی و اضطراب می‌گردد؛ ج. مرحله تنظیم که طی آن فرد مهاجر به آرامی شیوه زندگی در محیط جدید را فرا می‌گیرد؛ و نهایتاً د. مرحله انطباق که طی آن فرد مهاجر با فرهنگ جدید سازگار و ادغام شده و به آرامشی نسبی دست می‌یابد. درست در مرحله سوم یا تنظیم است که فرد مهاجر مستعد تجربه روان‌زخم خواهد بود. (Davidson, 2023) برای یدالله هم‌چنان چندگانگی فرهنگی عمیقی وجود دارد و او را از تطابق با محیط بازمی‌دارد. تفاوت نمایان فرهنگی و اعتقادی میان ایران و فرانسه هم‌چنان در ذهن یدالله او را با سوالات بسیاری مواجه می‌سازد که پاسخ صحیحی برای آن‌ها ندارد و به همین جهت به تدریج به پوچی و بی‌هویتی می‌رسد. «اینکه خودم را در آینه نمی‌دیدم چندین عیب بزرگ و کوچک داشت. عیب کوچکش این بود که چون مجبور بودم صورتم را همینطوری بتراشم همیشه زخمی بودم. {...} عیب بزرگش هم اینکه بی‌خود و بی‌جهت عاشق «میم الف ر» شدم و به دست خود مقدمات قتل خود را فراهم کردم.» (قاسمی، ۱۳۸۰: ۶۹)

اما از سوی دیگر سعد با سرعت بیشتر و بهتری خود را با محیط جدید تنظیم می‌کند و برای او مهاجرت روان‌زخمی است که به مرور زمان التیم می‌یابد و آثار آن از بین می‌رود. همانگونه که در سطر آخر کتاب سعد به این موضوع اشاره می‌کند که دیگر از زخم‌هایی که بر تن دارد (زگیل‌ها) و همیشه از آن‌ها هراس داشته است، ترسی ندارد و نام -امید- بر آن‌ها می‌گذارد که هم کنایه‌ای از نام خودش و هم نشان از امیدواری است. «من به آخرین زگیل نگاه کردم، همانی که در برابر همه چیز مقاومت می‌کرد، درحالی‌که روی آن‌را فوت می‌کردم، بالاخره نام نهایی‌اش را بر زبان آوردم، نامی که از آن من بود و من را تعریف می‌کرد، و او را نامیدم: «امید». (اشمیت، ۲۰۱۰: ۲۷۳)

۱۰. گفتمان تروماتیک

بخش بزرگی از طرح روایت داستان، منبعث از خاطرات نویسنده است از وطن و خاستگاه اصلی که سایه آن همواره در خلق‌و‌خو و رفتار و روابط فرد- یعنی هویت فرهنگی او- به چشم می‌آید. بدین جهت بخش بزرگی از رؤیاها، عشق و عواطف انسانی، خاطرات، تداعی‌های ذهنی، ترس‌ها، کابوس‌ها، هذیان‌ها و... مربوط به زندگی راوی-نویسنده در وطن اصلی اوست. (اسکوئی، ۱۳۹۸: ۳۰)

آنچه در داستان/ولیس به تصویر کشیده شده، روایتی خطی از داستان جوانی است که درگیر جنگ شده و به دنبال مهاجرت است. راوی اول شخص یعنی شخصیت اول داستان، از کودکی تا پس از مهاجرت خود را به رشته تحریر درآورده است و داستان مستقیماً به جلو حرکت می‌کند. اما نکته حائز اهمیت، وجود روح پدر سعد و خیال‌پردازی او تا پایان روایت است. این خیال‌پردازی برای خواننده موجب عدم اطمینان نسبت به روایتگر نیست؛ اما می‌تواند بیانگر روایتگری آسیب دیده باشد که گفت‌وگو و تک‌گویی‌های درونی خود و خیال‌پردازی بیش از حد خود را با خواننده به اشتراک گذاشته است.

در واقع راوی نامعتبر یا غیر قابل اعتماد به راوی‌ای گفته می‌شود که سخنی نادرست یا موهوم را بیان می‌کند و نمی‌توان به سخنان او استناد کرد. هدف استفاده از چنین راویانی نشان دادن فاصله میان واقعیت و ظاهر است؛ اینکه چگونه انسان واقعیت را پنهان یا تحریف می‌کند. (بنی فاطمی، ۱۳۹۸: ۴) راوی غیرقابل اعتماد به پنج دسته تقسیم می‌شود: راوی خودستا، دیوانه، دلقک، ساده لوح و دروغگو. یدالله که راوی و شخصیت اصلی داستان است، روایت خود از داستان را بارها تغییر می‌دهد و خواننده را وارد جهانی فراواقع‌گرایانه می‌کند. راوی دیوانه‌ای که به اختلالات شخصیتی و روان‌زخم دچار است و نمی‌تواند داستانی خطی را روایت کند. روایت‌های گوناگون از یک داستان او را به راوی نامعتبری مبدل کرده که نمی‌توان از روایتش اطمینان حاصل کرد:

«دیگر نگران آینه نبودم، چه فرق می‌کرد تئوری اشیا درست باشد یا نه؟ اگر آینه من فقط اشیای بی‌جان را نشان می‌داد و -اگر حالا که مرا هم نشان می‌داد بدان معنا بود که مرده‌ام- چه فرقی به حال من داشت؟ یا اصلاً چه چیزی عوض می‌شد؟ چرا چیزی عوض شده بود. حالا روی بدنم سری را حمل می‌کردم که از آن من نبود. از آن پیرمردی بود که نمی‌شناختم.» (قاسمی، ۱۳۸۰: ۱۹۰)

جریان سیال ذهن و از بین رفتن مرز میان خیال و واقعیت در کنار یکدیگر نشان از آشفتگی درونی راوی دارد که به سبب آسیب‌های روحی متعددی که تجربه کرده است، خود را به این طریق در متن آشکار می‌سازد. روایت رمان به شیوه‌ای غیرخطی، سیال ذهنی، همچنین چندزمانی بودن داستان و تداخل زمانی روایت‌ها و زمان شخصیت‌های داستانی، ناشی از بیماری

وقفه‌های زمانی راوی است. در واقع نویسنده تکنیک نظام‌گرای زمانی در روایت را مدیون این بیماری راوی است. گویی او از هر بیماری راوی در جهت آفرینش یا به کارگیری تکنیکی خاص بهره گرفته است. (حسن‌لی، ۱۳۸۹: ۳۹)

از سوی دیگر یدالله به انسداد فکر^۱ دچار شده که باعث می‌شود کاری را مکرراً انجام دهد؛ اما باز هم بر انجام دوباره آن اصرار ورزد. یکی از دلایل اصلی انسداد فکر، روان‌پریشی^۲ است. فردی دچار به روان‌پریشی، دائماً در حال خیال‌بافی، توهم و هذیان‌گویی بوده و در گفتار و رفتار او آشفتگی پدیدار می‌شود. به همین دلیل است که یدالله فعلی را به دفعات تکرار می‌کند؛ اما در فکر پریشان خویش آن فعل را انجام نداده است. این روان‌پریشی و انسداد تفکر حتی پس از آنکه مسخ می‌شود در او وجود دارد و هم‌چنان او را آزار می‌دهد:

«مثل همیشه شک کردم، یعنی، باز آنکه بخواهم کارم را رها کرده و عرق مه سنگین و ساکن «وقفه‌های زمانی» بی‌آنکه بدانم کی، چگونه و چطور دست به کار چیز دیگری شده‌ام؟ مثل سیگاری که بیشتر وقت‌ها روشن می‌کنم بی‌آنکه بدانم کی کشیده‌ام بی‌آنکه بدانم کی خاموش کرده‌ام.» (قاسمی، ۱۳۸۰: ۴۱)

همانگونه که پیش‌تر اشاره شد، روایتی که یدالله از ساختمان محل زندگیش و ساکنانش دارد، نامعتبر است که این مسئله خود منجر به آشفتگی در شیوه بیان داستان خواهد شد. رمان هم‌نوا^۳ی که رمانی پست مدرنی است به خوبی نشان‌گر جهان معاصر و معضلات آن است. از جمله پریشانی و آشفتگی ناشی از مهاجرتی که منجر به روان‌زخمی کهنه شده است. اما این آشفتگی نه تنها در روایت داستان؛ بلکه در ساختار آن نیز به خوبی بیان شده است؛ جملات متقاطع، بی پایان، پرتکرار، کد گذاری‌ها و یا گفت‌وگوهای پرتنش نشان از آشفتگی راوی دارد:

۱. Blocage de la pensée: انسداد فکر یک مفهوم است که در روانکاوی بیان می‌شود و به وضعیتی اشاره دارد که فرد در پردازش و تفسیر احساسات، افکار، و تجربیات خود ناتوان است. این مسئله معمولاً با علائمی مانند احساس بی‌رمقی، سردرگمی، عدم تمرکز، و ناتوانی در انجام وظایف روزمره همراه است.

۲. Psychose: روان‌پریشی یک اصطلاح عمومی در روانشناسی است که به وضعیت‌های مختلفی اشاره دارد که عملکرد روانی فرد را تحت تأثیر قرار می‌دهد و ممکن است باعث ناراحتی و مشکلات در زندگی روزمره شود. این اصطلاح شامل مجموعه گسترده‌ای از اختلالات روانی است که از افسردگی و اضطراب گرفته تا اختلالات شخصیتی و اختلالات خلقی متنوعی را شامل می‌شود.

گفتم: «بسته مسکنی را که دیشب به تو دادم کجاست؟»

- برویم سینما؟

دیگر جای شکی نمانده بود که رعنا هم راز مرا دریافته و فهمیده است که من سایه‌ای بیش نیستم. با این حال گمان کردم نشنیده است. گفتم: «دندانم درد می‌کند.»

- می‌گویند دلیکاتس فیلم خوبی است. (قاسمی، ۱۳۸۰: ۹۴)

از سوی دیگر راوی سعی در تحریف داستان اصلی دارد و بارها دست به تغییر آن می‌زند. همین امر نشان از فرار از زخمی است که بر روان یدالله باقی مانده و او عاجز از درمان این زخم، به دنبال فرار آن سعی در تغییر مسیر داستان و زندگی‌اش دارد. از همین طریق راوی، خواننده را با ذهن آشفته خود همراه می‌سازد تا او را در شکل‌گیری سرنوشت خویش سهیم سازد. بنابراین ابهامات بسیاری که در خلال داستان با آنها مواجه هستیم هر یک به نوبه خود خواننده را درگیر مشکلات و ذهن ناآرام راوی می‌کند.

اما در روایت سعد با آشفتگی در نوشتار مواجه نیستیم و چیزی که نظر خواننده را بیشتر به خود جلب می‌کند بازی‌های زبانی نویسنده است. همانگونه که نام سعد در زبان عربی به معنی امید و در زبان انگلیسی به معنی ناراحتی است. همین اسم حاکی از آن است که سعد با جابه‌جایی از کشور خود به کشوری دیگر به طور کلی هویتی جدید می‌یابد که ممکن است چندان خوشایند نیز نباشد. همچنین راوی در موارد بسیاری خود را از عربی سخن گفتن منع می‌کند، چرا که این زبان برای او همراه با آشوب و آسیب است. چه در میان سربازان آمریکایی، چه در میان قاچاقچیان انسان و چه در کشوری غریب که زبان نشانی از هویت و هویت عربی نشانی از خطر است.

۱۱. کاوش در پیچیدگی‌های تروما: چارچوب بررسی ادبیات

این جدول یک طرح کلی از موضوعات و دسته‌بندی‌های اصلی را برای مرور ادبیات تروما ارائه می‌دهد. مقوله‌ها، مقدمه تروما، اثرات تروما بر سلامت روان، بازنمایی تروما در ادبیات، و پویایی قدرت و هویت پیرامون تروما را پوشش می‌دهند. موضوعات اصلی در هر دسته، چارچوبی را برای کاوش در ماهیت پیچیده و چندوجهی تروما ارائه داده و با بررسی این موضوعات، محققان می‌توانند درک عمیق‌تری از علل، پیامدها و فرآیندهای بهبودی مربوط به تروما به دست آورند.

موضوعات اصلی	دسته بندی
تعریف تروما، شیوع و تأثیر تروما، زمینه های تاریخی و فرهنگی تروما	مقدمه ای بر تروما
اثرات تروما بر سلامت روان، از جمله علائم PTSD، افسردگی و اضطراب، رویکردهای درمانی	تروما و سلامت روان
بازنمایی تروما در ادبیات شامل مضامین، شخصیت ها و ساختارهای روایی، نقد روایت های غالب	تروما در ادبیات
بازنمایی تروما در ادبیات پسااستعماری و پست مدرن، از جمله چالش های روایات غالب، دیدگاه های جایگزین	ترومای پسااستعماری و پست مدرن
ارتباط بین آسیب و مسائل مربوط به قدرت و هویت، از جمله ارتباط با نژاد، جنسیت، طبقه، جنسیت	قدرت و هویت در تروما
مدل های بهبودی پس از تروما، شامل رویکردهای روان شناختی، اجتماعی و فرهنگی، چالش ها و محدودیت های بهبودی	بهبودی و شفا
خلاصه ای از یافته های کلیدی، مفاهیم برای تحقیق و عملکردهای نوین	نتیجه گیری

بر اساس چارچوب بررسی ادبیات، واضح است که تروما (روان زخم) یک پدیده پیچیده و چندوجهی است که تأثیر عمیقی بر افراد، جوامع و به طور کلی انسان دارد. تجزیه و تحلیل نشان می دهد که تروما می تواند اثرات طولانی مدتی بر سلامت روان، روابط و رفاه کلی فرد داشته باشد حال آنکه بازنمایی و پویایی قدرت نقش مهمی در شکل گیری درک ما از تروما دارند. علاوه بر این، یافته ها نشان می دهند که بهبودی پس از تروما ممکن است؛ اما نیازمند یک رویکرد جامع و فردی هم زمان است که تجارب و نیازهای منحصر به فرد هر انسان را نیز در نظر بگیرد. نمود تروما در ادبیات می تواند به شناخت هرچه بیشتر و بهتر آن کمک کرده و آشنایی نسبی با چالش های پیش رو را در اختیار ما قرار دهد.

۱۲. نتیجه گیری

دو رمان هم نوایی شبانه /رکستر چوب ها و /ولیس از بغداد هر دو نشان گر تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جهان کنونی هستند که در بستر مهاجرت به تصویر کشیده شده اند. دو روایت متفاوت از مهاجرت و آسیب های روانی که هر دو به یک امر منتهی می شود و آن اختلالات

آسیب‌رسان روانی از جمله روان‌زخم است. مهاجرت برای سَعد که دچار وابستگی افراطی به پدرش بوده است، به منزله استقلال و شروعی دوباره است که او را از اضطراب جدایی، جنگ و احساس ناتوانی دور می‌کند. هر چند راه برای سَعد به شدت دشوارتر از یدالله است؛ اما سَعد نماد درختی با ریشه‌های عظیم است که طوفان‌های سهمگین و مکرر او را نمی‌شکند. او به دنبال رهایی و التیام تمام زخم‌هایی که بر روان خود دارد، راهی سخت و طولانی را بر می‌گزیند تا در نهایت به آنچه به مدد آن زندگی کرده است، یعنی امید دست یابد. روایت خطی، ما را به سمت داستانی پیش می‌برد که در آن پایان مشخص شده و پیامدی مثبت در انتظار شخصیت آسیب دیده داستان است. در همین راستا یدالله که مهاجر دیگریست، با ورود به کشوری ناشناخته بیش از پیش دچار پوچی و آسیب روانی می‌شود و در هویت جدید که از آن اطلاعات زیادی در دست ندارد، مدفون می‌گردد. تناسخ برای یدالله که روایتگری غیرقابل اعتماد است، جزای زندگی پوچی است که باید با بدترین سرانجام ممکن پایان یابد. اختلالات روانی که گریبان‌گیر یدالله هستند، پس از مهاجرت نه تنها بهبود نمی‌یابند؛ بلکه هر روز بیش از پیش در وجود او ریشه می‌دانند و او را به سمتی نیستی سوق می‌دهند. در مجموع، آنچه حائز اهمیت است، این است که روان‌زخم چه برای یدالله و چه برای سَعد محرکی به سوی دنیایی جدید است، با این تفاوت که برای یکی تولدی دوباره و برای دیگری با تناسخ همراه است. این پژوهش تطبیقی دیدگاه‌های نوآورانه‌ای را درباره تروما معرفی می‌کند و مانند یک رویکرد متقاطع که تجربیات منحصر به فرد جوامع به حاشیه رانده شده را در نظر می‌گیرد دو اثر از اشمیت و قاسمی را مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین بر اهمیت شایستگی فرهنگی در درمان تروما تأکید کرده و درک دقیقی از ابعاد فرهنگی و عاطفی تروما ارائه می‌دهد. در نهایت باید افزود این مقاله با تحلیل بازنمایی تروما در بطن دو رمان، به نقد روایات غالب پیرامون تروما می‌پردازد و چارچوب‌های نظری جدیدی را برای درک این مفهوم پیچیده و چندوجهی معرفی می‌کند.

منابع

- اسکوئی، نرگس. (۱۳۹۸). «واکاوی مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت در رمان‌های هم‌نوايي شبانه ارکستر چوبها و تماما مخصوص». فصلنامه علمی پژوهشی زبان و ادب فارسی. شماره ۳۹.
- بزودوده. زکریا. (۱۳۹۹). «روایت تروما، امکان بازسازی هویت در مجموعه داستان سیب‌زمینی».

- خورهای فرهاد پیر بال». فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر. دوره دوم.
- بنی فاطمی. ملیحه السادات. (۱۳۹۸). «خوانش تطبیقی حضور راوی نامعتبر در رمان‌های سن عقل از ژان پل سارتر و ناقوس از آیریس مرداک». نشریه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی. دوره ۸.
 - بهمن پور. بهاره. (۱۳۹۶). «روایتی شبیح زده؛ بازنمایی روان زخم مهاجرت در سه‌گانه "هما و کاشیک" از مجموعه داستانی خاک غریب اثر جومپا لاهیری». نقد زبان و ادبیات خارجی. دوره ۱۴.
 - حسن‌لی. کاووس. (۱۳۸۹). «بررسی کارکرد راوی و شیوه روایتگری در رمان هم‌نوایی شبانه ارکستر چوبها». نشریه ادب پژوهی. شماره ۱۲.
 - دباغی. پرویز. (۱۳۸۸). «بررسی تأثیر اختلال استرس پس از ضربه ناشی از جنگ بر سلامت روانی، رضایت از زندگی زناشویی همسر و مشکلات رفتاری فرزندان در سیستم خانواده». مجله علمی پژوهشی علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی. شماره ۱.
 - طاهری. فائزه. (۱۳۹۵). «اولیس از بغداد؛ تعامل اسطوره و فلسفه در رمان متعهد قرن بیست‌ویکم». نقد زبان و ادبیات خارجی. دوره ۱۱.
 - قاسمی. رضا. (۱۳۹۵). هم‌نوایی شبانه ارکستر چوبها. چاپ چهاردهم. تهران. نیلوفر.
 - نظری منظم. هادی. (۱۳۸۹). «ادبیات تطبیقی: تعریف و زمینه‌های پژوهش». نشریه ادبیات تطبیقی دانشگاه شهید باهنر. دوره جدید. سال اول.
 - نژادمحمد. وحید. (۱۳۹۹). درآمدی بر نقد روانشناختی در قرن بیستم. چاپ اول. تبریز. دانشگاه تبریز.
 - Afkhami Nia, Mahdi, M.-H. Djavari, M. Mohammadi-Aghdash & S. Ahansazsalmasi. (2021), " Enjeux de postures énonciatives dans *Harmonie nocturne de bois*", *Revue des études de la langue française*, Université d'Ispahan, n° 24, pp. 115-130.
 - American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.).
 - Davidson, Michael. (2023). "Culture shock, Learning shock and re-entry shock". University of Nottingham. England.
 - Freud, S. (1923). *The ego and the id*. Standard Edition, 19: 3-66.

- Guyard, M.F., (1958). *La littérature comparée*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Hsieh, Yvonne. (2006). *Éric-Emmanuel Schmitt ou la philosophie de l'ouverture*, Paris, Summa Publications.
- Meyer, Michel. (2004). *Éric-Emmanuel Schmitt ou les identités bouleversées*, Paris, Albin Michel.
- Ricœur, Paul. (1983). *Temps et récit III*, Paris, Seuil.
- Schmitt, Eric-Emmanuel. (2010). *Ulysses from Bagdad*. Paris, Livre de poche.
- Van der Kolk, Bessel. (2018). *Le corps n'oublie pas rien*. Paris, Albin Michel.
- Sakulku, J., & Alexander, J. (2011). The impostor phenomenon. *International Journal of Behavioral Science*, 6(1), 73-92.
- "Traumatic events and posttraumatic stress disorder in an urban population of young adults." *Archives of General Psychiatry*. 1991 Nov;48(11):216-22.